

Ольга Матвєєва
кандидат філологічних наук,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
м. Київ

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ТА ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ПАНАСА МИРНОГО

Панас Мирний — видатний прозаїк XIX ст., драматург, перекладач, автор низки віршів. Прикметно, що публіцистика, щоденникові нотатки, епістолярна спадщина кристалізують погляди письменника на національні питання, проблеми буття українського народу, пов'язані з ідеєю визволення поневоленої нації. Апелюючи до необхідності відродження українського народу, у нотатках Мирний літературне покликання визначає через служіння Батьківщині, формулюючи засадничу настанову: «Хочеться мені слави запобігти в письменстві? Ні, не хочу тієї слави, їй-богу, не хочу. Вся моя слава — Україна, якби я їй добра хоч на мачину зробив, то б

мені і була слава, я більшої не хочу. Якби я зміг показати безталанну долю життя людського, високу його душу, тепле серце, як вони є у мирі — то б моя слава була і моя надія справдилася... Через це я і пишу, і пишу, пробую — а ось, може, і вдасться... Так що писання — моя думка, моя надія, моя віра» [1, 322]. Слід зазначити, що україноцентричність — засаднича ознака мислення письменника. У 1909 році Мирний вже у зрілому віці писав про значення літературної діяльності, яка «хоч малою-невеличкою цяточкою слугуватиме на користь рідній країні та її поневоленому народові!» [1, 290]. Відтак важливо актуалізувати матеріали статей, промов, листів, діаріуша в контексті визначення механізмів збереження національної ідентичності, обґрунтованого аналізу пошуків Мирного у національній площині, що щільно пов'язано із соціальними проблемами того часу.

У публіцистичному доробку Мирний осмислює проблеми національного буття, засадничі серед яких становлять підлегле становище народу, заборона вживання української мови, домінування російської мови у сфері культури, і як наслідок, розмитість національної ідентичності й національна несвідомість. Слід зазначити, що становлення Мирного як українського письменника відбувалося під впливом ідей народницького українофільства 1860-х рр., які прищеплював йому старший брат Іван Білик. У біографічній студії «І. Я. Рудченко» письменник згадував: «З прихильністю до лиха меншого брата [селянина-кріпака] і жадобою допомогти йому позбутися лиха тоді ото піднялося і народолюбство, а на основі його і національні питання, що в нас на Україні самі по собі визначались уже через те, що народ говорив іншою від росіян мовою і мав яскравий доказ в своїй історії, як колись боровся за свою волю й права» [1, 287].

Симптоматично, що ранні щоденникові рефлексії майбутнього письменника висвітлюють його ставлення до проблеми мови. Зробивши кілька записів російською мовою, він розмірковує: «Не начать ли дневника писать на украинском языке? С завтрашнего дня же бросаю московский и беру за свій» [1, 301]. За Л. Ушкаловим, ця зміна мови щоденника також свідчила про появу двох ролей, «роздвоєння» на Афанасія Рудченка (службовця, який спілкувався мішаною мовою) та Панаса Мирного (українського письменника, для котрого літературна

творчість становила сакральну сферу життя) [2, 25]. У публіцистиці письменник визначає істотну відмінність у культурному коді українського та російського народів, позаяк у нотатках домінує опозиція «ми / вони», «свій, рідний / чужий, московський»: «два нерідні напрямки зійшлися і борються» [1, 350]; «яка велика різниця між ними і нами. Там змагання культури з культурою, тут — за культуру; там бажання постанови своїх ідей, своїх поглядів на ту або другу яву громадського життя — тут змагання за саме життя, за право на його» [1, 352].

Автор констатує безправне становище народу, заборону вживання української мови, нищівну дію царської цензури, зокрема в такий спосіб реагує на «Валуєвський циркуляр» 1863 року: «Ну, какое несчастье Украине, этой бедной вдове; народ подавлен, воспитание на родном языке запрещено» [1, 301]. Такі ж думки домінують і в епістолярній спадщині: «рідна мова сливе незвичайною — мужичою, <...> уряд вибавляє її, як отруту, з народного життя, як припону розвою — не дає їй вимахати дужії крила своєї мочі» [1, 346]. Згодом Мирний критикує царський Емський указ 1876 року, який забороняв викладати в школах українською мовою, ставити українські театральні вистави, влаштовувати концерти з українськими піснями, видавати українські оригінальні твори і робити переклади з іноземних мов, тексти для нот: «У яких же постановках стоїть цей головний фактор нашого діла [мова — П. М.]? Він не тільки лічиться за нижче щось, мужиче, потрібне для села і дому; він приймається як ворог, котрому його супротивник не дає вгору глянути. Дійшлося до того, що ні народна пісня не може бути виголошена з кону, ні одна п'еса не може бути поставлена в театрі, кращі ноти повинні друкуватися без слів пісні, учені вчинки, переклади з других мов зовсім заборонені, а самостійні твори... для їх вигадано разом дві цензури, — що не доріже червоним карандашем свій цензор, те вичеркне ще червонішим чорнилом головний уряд. Після таких урізок не тільки нічого живого не зостанеться...» [1, 351]. Як наслідок, письменник осмислює проблему ренегатства, діагностуючи деформацію національних почуттів: «чимало своїх-таки мудраків, що, забувши якого вони роду і плоду, негують своєю рідною мовою, пророкуючи їй короткий вік» [1, 279].

Мирний визначає стратегії формування національної свідомості й збереження національної ідентичності українців — осмислення історичного минулого, опрацювання фольклорних та етнографічних джерел, вивчення рідної мови й творчості українських письменників. У публіцистичних працях Мирний пов'язує образ України із золотою добою Київської Русі, утверджуючи ідею успадкування культурних здобутків попередніх періодів. Однак через складні історичні обставини народ втратив волю, мову, можливості культурного розвитку: «Його [колись вільного народу — П. М.] культурні здобутки ще з великокняжих часів знищено і розпорошено на протязі довгих віків. Його дзвінка і співуча мова, що так яскраво виявлялася у творах безвісних літописців України-Русі та невідомого співця “Слова о полку Ігоревім”, занехаяна і з пишним хором та широкого вжитку закинута у глухі села, де стала говіркою задля хатнього обійстя, а не задля потреби культурного життя та широкого письменства» [1, 295]. Мирний героїзує славне козацьке минуле й боротьбу за волю, визначає добу козаччини як кращі часи в житті українського народу, образ козаків ідентифікує як борців за правду, волю та справедливість. Саме після завершення цієї доби в бутті українського народу настали темні часи, кріпацька неволя: «життя встало перед моїми очима з його убожеством і темнотою поневоленого народу, що скнів у злиднях і недостачах, розгубивши колись славних оборонців по глухих просторах Московщини та глибоких снігах Сибіру... Спустів, занепав рідний край. Онуки отих оборонців одкинувшись од своїх і приставши до чужих, допомагали його занепаду: чорною зграєю хижого гайвороння укрили вони вільні степи і, поділивши їх поміж собою, густо засіяли лани густим зерном тяжкої неволі» [1, 290]. До того ж, саме за козацьких часів мова була духовною «зброєю», якою «українська людність боронила свою культуру» [1, 295].

Як стверджував Л. Ушкалов: «[Мирний] іще з юності звик розглядати народ ледь не в ролі справжнього божества» [2, 126]. Симптоматично, що вже в ранніх щоденникових записах у прозаїка викристалізовується намір писати власні твори винятково українською, тобто «рідною», «своєю» мовою: «Тепер серце рветься, хоче вилити своєю мовою сльози бідної вдовиці, <...> тільки знаю, що я дурень,

та й превеликий, що не вчивсь нашої мови» [1, 302]. Мирний визначає мову як засадничий чинник розвитку культури, критикує політику мовної асиміляції, ототожнення двох споріднених мов: «Чого ж хочуть від нас? Щоб ми забули свою мову?». Висновок письменника такий: «потім буде жити наша земля з її окремими поясами, з її холодом і теплом, доти будуть жити і людські мови, так як вони є голосовий вираз природних окремоностей людських і саморозвою» [1, 352]. Відтак засадничим механізмом збереження ідентичності українців і формування національної свідомості постає вивчення мови у школі, просвіта населення, що щільно пов'язано з проблемою масової неосвіченості: «решта [українців], вихована в школах, куди рідна мова і близько не підпускалася, мала її за мову незграбну, мужичу, що до якого часу мусила слугувати домашній потребі, а не задля широкої постаті освіти і науки» [1, 279]. Також в епістолярному діалозі з Я. Жарком письменник висловлює прагнення говорити лише народною мовою. Прозаїк навіть критикує вживання іншомовних слів у творах українських письменників, зокрема пише Цезарю Білиловському: «не подобались мені всі ті [вірші], де уживаються нові слова, виконані з чужих мов. Невже своїх не достає? Невже не можна краще писати? <...> поки вимовиш – то й язика поламаєш» [1, 430].

Письменник ставить за мету вивчення прислів'їв і приказок, позаяк вважає їх засадничим джерелом для глибокого пізнання українського народу, його різних сфер буття, духовності, моралі, релігійних поглядів, звичаїв та побуту. Зокрема письменник опрацьовує збірку приказок, прислів'їв та загадок «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1861) М. Номиса: «Как его изучить пословицы и приказки нашего люду, это такой этнографический источник для изучения народа, какого еще никогда не было. Спасибо Номису за его труд, великое спасибо. Стой, начну изучать так: возьму какую–нибудь сторону — религиозную, нравственную ли и буду добиваться толку. Буду проводить параллели между загадочными преданиями народа и научными истинами» [1, 301]. Також автор студіює двотомну етнографічну працю О. Афанасьєва-Чужбинського «Поездка в Южную Русь» (1861—1863), створену на основі експедиційного вивчення побуту, звичаїв, обрядів українського народу: «Читаю “Поездку на Южную Русь” Афанасьєва-

Чужбинського. Що за ясний погляд на народ, що за добре серце у своїй роботі... Добра душа так і просвічує, перевита ясним розумом» [1, 328].

Українські письменники-народолюбці та культурні діячі, за Мирним, постають носіями ідеї відродження народу, репрезентують українську культуру на світовому рівні (йдеться і про переклади творів українських письменників іншими мовами). У публіцистичних студіях автор розглядає творчість видатних постатей Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Нечуя-Левицького, Марка Вовчка, М. Лисенка, М. Заньковецької, М. Коцюбинського, М. Старицького, Б. Грінченка та ін., аналізує їхні здобутки і важливий внесок в розвиток культури, позаяк «шанується поміж людьми той народ, у якого його мова широко розвинута й збагачена творами всякого письменства». Особливо Панас Мирний захоплюється творчістю Т. Шевченка: «ми, українці, маємо їх [письменників — П. М.] у себе, а найбільшого між ними — Т. Г. Шевченка, що своїми славетними віршами показав усьому світові, що мусе талановитий чоловік зробити з простого слова, які виконати невмирущі твори — і ними високо підняти угору свою рідну мову» [1, 273]. Також письменник у вітальному листі зізнавався І. Нечуєві-Левицькому, якого називав своїм дорогим «Учителем», що його твори «Рибалка Панас Круть» та «Дві московки» постали для нього стимулом до творчої діяльності: «Наче ясне сонце, роздерши чорні хмари, виприснуло на волю і залило увесь світ своїм яскравим сяєвом, освічуючи непримітну серед людського життя стежечку і вказуючи мені на неї як на той шлях, яким треба простувати... І я пішов по тому шляху» [1, 516]. Також Мирний відгукується на важливі суспільно-політичні та культурні події, дбає про встановлення пам'ятників видатним діячам та належного вшанування їхньої пам'яті.

Отже, у публіцистичних і епістолярній спадщині, на сторінках діаріуша Панас Мирний репрезентує погляди на національне питання, проблему національної ідентичності, актуалізуючи ідею визволення українського народу. Передусім, письменник осмислює проблеми національного буття: уярмлене становище українців, заборона вживання української мови, домінування російської мови у сфері культури, і як наслідок, явища деформації національних почуттів,

ренегатства, неосвіченості, соціальної нерівності. Автор розробляє механізми збереження ідентичності та формування національної свідомості: просвіта народу, осмислення історії України, звернення до фольклористики й етнографії, вивчення української мови та творчості письменників-народолюбців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Панас Мирний Поезія. Публіцистика. Епістолярій / Заг. ред. Н. О. Вишневської. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 7. 663 с.
2. Ушкалов Л. В. Реалізм – це есхатологія: Панас Мирний. Харків: Майдан, 2012. 184 с.